

KAZINCZY FERENC ERDÉLYI LEVELEIBŐL

Előbeszéd

Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugotfelé venni útunkat valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy keletfelé egy rokon nép lakik, melyet nem illik, nem ismerünk. S e föld felől utazóinktól sem halljuk a mit érteni óhajtánánk, mert gróf Teleki Domokos Erdélynek kevés lapokat hagyta, gróf Batthyányi Vincének útja pedig kisdéd részén mene keresztül, s nem a nevezetesbiken. A tudományi s írói érdeme, s szíve miatt egyiránt tisztelt nagy férfiú munkájának a kényes bánáson felül az a nemes tartózkodás adja egyik méltóságát, mely sok említést érdemlő dolgot elmellőz, én pedig azon valék, hogy földieimnek a nemismert országot s a később Erdélynek a mostanit minél bővebben festhessem, s nem csak nem kerülém a mit ellehetett s elkellett volna hagynom, sőt az affélén kapva kaptam is, s sok olyat beszélek, ami alig látszik ide tartozni, de a mit tudni talán nem ros. Készebb valék feddést vonni magamra vétkes alkotásomért, csak hogy olvasóm vehesse a mit én adhatok. Egy gáncs fog érni igen méltán: az, hogy míg gondjaim apróságokra terjedének ki, mélység nincs előadásaimban, s tárgyaimon elégnek tartám könyveden elsiklani. De a tapasztalt olvasó e részben maga kél majd mentségemre. Kevés szereti, ha felőle köz helytt bár kedvezve, bár magasztalásokkal, szó vagyon, s a bajnak némely nemei közül nem más-ként, mint hibás lépések által fejthetjük ki magunkat.

A Meszesen

Azt a szót, hogy Erdélyben oly hegyeket fogok mászni, mint a tokaji, nagyításnak vevém elindulásomkor, olyakkal szólván, kik Erdélyt látták; de most előre nézván Nyires felé,

s Kraszna felé hátra, nagyításnak többé nem vehetem, nagy nagyítás épen ugyan nem vala. Csak hogy ez a bérc a Magyarország és Erdélyt elválasztó Meszesnek, itt a maga csucsainak sorában áll, mely miatt magasságát a szem fel nem veheti, lábain sok faluk foghatnának helyt. Meredekségét inkább is érzém az ereszkedőn, s lyányom enyelgéseinek közt, ki kendőjét tele szedé virágokkal, anyja testvérei, s egy szeretett barátnéja nevét sikoltozá, felejtém a mi ejesztgeté szemeimet. Végre egészen eltikkadva a legfőbb ponton valék.

Hah! mily rezzető pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély. És bár eléggé érezhetőleg önthetném szóba a mit láttam. De ha a tájfestés szóval és nem rajzolatban mindig sikeretlen is, minthogy az efféle leírások az iskolák szólása szerint, nem az idő, hanem az ür tárgyai: annak a mit mondok, ha leveleim megjelennek, lesz az a haszna, hogy segíhetik azoknak érzéseiket, kik e cikkelyt itt fogják olvasni. Megfordulék sarkamon, s valamerre tekinték, éjszaktól keletig, s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet, s úgy dombot és völgyet minden lapály nélkül, mint midőn a kertész spallérja tetejét zsinór után nyirdeli. A Kárpát ága, mely Késmárk mellől Máramaroson s tovább aztán a Székely földön megyen le Szeben és tovább Fogaras mellé, a távolság miatt elvesze szemeim elől, elveszének az abrud-bányai s hátszegi rengetegek is. Egyedül a Blagyásza üti ki magát, a merre Belgrádot képzelhetem, a dombok és völgyök örök síkja közül s oldalain foltonkint fehérle még mostan is a hó. Szótalanul állék itt. Úgy tetszék, mintha valamely isten egy magasán kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hánykodó tengert, s tündér botjával egyet ütvén, épen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benöve erdőkkel, melyben egy perc előtt hánykodó hab vala, s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét, s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván, rólok körültekinthessek, s ismervén a különbséget azok és ezek közt elmondhatom, e látvány egyetlen a maga nemében s planetánknak talán semmi más pontján fel nem találhatik. A királyi Tátra, a budai, pozsonyi, tokaji, s csak az ujhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott

nagyobb és kisebb hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot. sok városokat és falukat, nyájakat és embereket látni, s a hajókat vivő Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot, s így a darab stafirozva van. Itt mindezekből épen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekermel, cselédeimmel, s a mi rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is elvala rejtve, s az ég egész golyóbisát felettem mindenfelé bús felhők borították el.

Messze mértföldekre terjede horizontom, s képzelhetni a kék szín mint vesze el, a feketés zöldön kezdve a veresellő sárgálló fehérig, hol azt az égnek vég színétől nem lehet megkülönböztetnem. Ha a mit itten láték, tárgya lehetne valamely művész ecsetének, óhajtanám festené valaki. De az a bús és sötét egyenlő, minden változás nélkül vásznan, annál inkább rézbe metszve, nem tehetne kívánt hatást, mint egy tenger part és sziklák s hajó, s légi perspectiva nélkül, s a Claude-Lorraineket és Verneteket, kik egy alig érezhető rándítással tömérdek messzeséget tudának átvinni darabjaikba, kifárasztaná. Itt magát kell látni az egyszerű pusztá nagy természetet, sily bús felleg-zetek alatt...

Erdély magyarsága

Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót mint magyart, de egy magyarországi valaki itt is németül szóla velem, s barátim biztatnak, ezt fogom majd mondani, mikor Erdélyt idehagyom is. Bejártam Erdélyt, s kénytelen vagyok vallást tenni, hogy barátim igazat jövendöltek: kivéven a szász földet, velem a külföld nyelvén senki nem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttjei.

S itt a társasági együtt léteknben is valami szívesebb, melegebb van, mint hazánknak korcs tájékin. A tizenhárom magyar s öt székely vármegyéből álló országban, mindenek ismerik egymást, nagy részben rokonok, s úgy bánnak egymással mint rokonok, holott némely helyeken a rokont is idegennek szeretik nézni. Atyám, apám, anyám a nevezet, melylyel gyermek szüleihez szól, s együttlétöknben szünetlenül cseng a mélcás bátyám vagy öcsém uram, s mélcás néném vagy húgom asszony. Az igen bátor bátyám s öcsém uram, s a hideg uram öcsém s rettegő uram bátyám, így meg vannak nemesítve, vagy elkerültetnek.

Csak vallást kell tennem előttem, hogy Erdélyben két három helytt álmélkodva hallák, hogy én magyarországi magyar oly

jól tudok magyarul, mint ők, s ezt egy fiatal tisztviselő nekem komplementként mondotta. Ha nem láttam volna, hogy sohasem hallotta nevemet, elmondottam volna, hogy azt némely társaim nem vallhatják; de az a gondolat, hogy én is könyvgyártó vagyok, elnémít mindig. Szomszédja az asztalnál megillenté könyökével, s képzeled, mely zavarodásba jutott. Most, minekutána a nagyon előregedett, elgyengült gubernátorról halála után, szabadabban szólhatok, el lehet mondanom, hogy ez is csudálkozva hallá, hogy magyarul öltözött lengyel vendége oly derekasan megtanulá nyelvünket; pedig felvezetőm nevemet – nszky végzet nélkül ejtette. De a püspök, hazánknak tiszteletes prímása, midőn nála, itt és Fejérvártt, udvarlásomat tevém, tudta, mely ügyet szolgálók.

Erdélynek szabad dicsekedni, hogy literaturánk gyümölcsei annak felvirradásában itt termének, és nem nálunk: nekünk, hogy a jobb izlést s nyelvünk igazi csinosodását nem ők adák, hanem mi, ha tudniillik a számból Báróczyt és Baróti-Szabót, ezt a rómaiak, azt a franciák követésében, kiveszem. Némely házak férfi és leány gyermekei fordítgatának, nevelőiknek s szüléiknek felvigyázások alatt, s olykor ezeknek segédjökkel is, s atyáikat nem tartóztatá fonák szégyenlés, a gyermeki próbát sajtó alá ereszteti. Belisart ketten fordíták; itt adá Cidet Teleki Ádám; itt kesergé atyjának s kedves testvéreinek halálát Teleki József, egy felejthetetlen elegiában, mely legalább folyó szép beszéde, könnyen ömlő versei, s philosophiai s politikai leckéi által érdemlé, hogy közönséges tapssal fogadtaték; s Teleki sok ideig első, sőt egy verselőnknek tartatott, s az idegen íz gyűlölőinél a Cid fordítóját is elhomályosította; Gyöngyösi János itt írta rímes disticheit, míg nálunk a szép nemében alig találatték egy-két író, kit a nemzet ismerni akara. S az erdélyiek, hívek a szokáshoz, úgy hitték, még mindig van valamely hiánya nevelésöknek, ha gyermekeiket a külföldre ki nem küldik, a mit mi igen kis számban cselekvénk. Az erdélyiek így, ha nem tanultak is, láttak, hallottak, könyveket hoztak haza, olykor rezeket, metszett köveket; fitogtatásul talán magokra nézve, de másoknak hasznokra...

Kolozsvárt

Gyönyörúségeim, Kolozsvártt, úgy tolták, úzték egymást, mint a mágiai lámpás festései; idő kell rá, míg azokat magamban elrendelhetem, tisztára hozhatom. Ez a hét nap valóban

életem legszebb napjai közé tartozik, s vádlom sorsomat, hogy a jó földet hamarább nem láttam.

Ha mi közénk jönne egy vendég, mit tennénk mi vele? Hideg nyájassággal fogadtatnék; a ház ura eszébe juttatná magának táncmestere leckéit, s mit Madame Etiquette első nevelőjétől tanult; ebédünkre, kávékra, ozsonnákra, s kártyázni, kocsizni hívnánk meg s inkább kívánnánk láttatni vele magunkat, mint ötet mulattatni. Engem itt sem a Herr Tanzmeister, sem a Madame Etiquette tanítványai nem kíznának el; a helyett itt az a szerencse ére, hogy nagyok, kicsinyek, felvidult arccal jöttek felém, midőn nálok magamat fölvezettetém, vagy a mit még örömebb tesztek, a hol a rend nem tiltja, magam nevezem meg magamat; s egy indulatos megölelés, egy meleg kézszorítás, ellenére a táncmesteri leckéknek, azt mondotta nekem, hogy régen ismerjük egymást, hogy keblünkben egy láng ég.

Marosvásárhelyt

Hanyatlék a nap, midőn Vásárhelyt egy hegynek nyugotra fekvő oldalán megpillantánk. A kies, de sáros táj el van hintve helységekkel, s valamiben hasonlít a Kassáéhoz. Cancellarius Teleki Sámuelnek háza, hol könyvei tartatnak, s közel ehhez a gróf Kendeffyé, s a reform. collegium, s távolabb a várbeli nagy templom, messzire kitündöklének a szőlős hegy oldalból, mind parton fekvésök mind nagyságuk miatt.

A cancellarius épülete homlokkal délnek fekszik, s a két sor ablakú épületnek keleti szárnyát foglalá el a bibliotheca. Azt egy felől az udvar, más felől kertecske veszi körül.

A custos lakától rövid folyosó viszen az előszoba ajtajához, mely felett e sorok olvastatnak:

MUSIS PATRIIS
GRATISQUE POSTERIS
D. D.
SAMUEL S. R. I. COMES TELEKI.

A bibliotheca hajóját galleria veszi körül, hogy a hajó ajtaja mellett az udvar felé esik a felmenetel. A könyvek nem állanak a hajóban, az egészen üres, hanem a hajót mind a négy oldala felől körülölelő felső és alsó karban; sárga rézből font drót ajtók zárják el a könyveket, hogy címjeik látathassanak, de a kincs a meglopás veszélyének kitéve ne legyen. Az almárió-

mokban, valamint az előszobában is, és ez ebből nyíló cabinetben nincs többé üres hely, sem a bibliothecába új almáriomok nem hozathatnak, hanem, ha az ásványok gyűjteménye más szobákba vitetnék.

Az architectus értelemmel és nagy szerencsével tevő rajzolatját. A hajó oszlopfalai az ablakok irányában ürességet hagytak, s onnan vas rostély könyöklők mögül lehet letekinteni a hajóba, mely így a felső és alsó ablakok által elég világosságot kap. A ki az ajtón belép, s a kar alatt megáll, magával általellenben látja a cancellarius képét, a szent István nagy-kereszteseinek ünnepi öltözetökben; a kép igen hív és szépen van festve. A művész rajt nem hagyá nevét, s így azt annál illőbb elmondanom: Tusceh János a cs. k. galleria őrzője Bécsben. Független egy kép Nagyváradon, Bihar vármegye kisebb palotájában is (Hickel Józseftől), mely után a rezes orosházi Czetter Sámuel, most professora a rézmetszésnek Petersburgban, a cancellarius bibliothecája catalogusának első kötetéhez metszé; hív az is, de a képnek visszaszolgáltatást ad dolgozója. A mit Ehrenreich metsze Pesten, elijeszti a szemet. A későbbi időknek nem lesz kedvetlen tudni, hogy ez az úr szálas és húsatlan termetű volt.

Alatta e képnek a két első pilaszter előtt általellenben egymással a cancellariusnak s meghalt hitvesének, iktári gróf Bethlen Zsuzsannának Rézbe öntött s ismét mind igen hív, mind igen jól dolgozott büszkjei állanak fekete márvány oszlopocskákon, e jegyzettel: F. Thaller, Tyrolens. fec. Vindobonae 1805.

A cancellariusra őseiről semmi könyvek nem maradának. Maga fogott e kincs gyűjtéséhez 1759-ben, midőn Bazelle, Párisba, Hollandiába atyja testvérenek fiával, a koronaőr Józseffel tanulás végett ment vala ki, s vásárlásaiban az a kívánság vezeté, hogy oly könyveket szerezhessen a hazának, melyek a magok nemökben vagy legjobbak, vagy ritkaságuk miatt is becsesek, és a melyeket nagy áruk miatt magányos bibliothecákban hiába fognánk keresni. Catalogusainak három kötetei már kijöttek, s nem sokára a negyedik is sajtó alá megyen. A könyvek száma az nap, melyen én itt valék, harminchat ezer kilencvenhat kötetet tevé, ide nem számlálván azokat, melyek a cancellarius kezénél állanak, s azoknak naponkint szaporodik száma. Hitvese osztolni akara férjének érdemében, s a magyar könyvek a grófné szerzeményei, az ásványok pedig fioknak, a meghalt Domokosnak köszönik lételöket s a cancellarius nagyon megsaporította. A numismák még nem érkeztek le Bécsből. Sajnálottam, hogy ennek a hamar kihalt igen

nemes lelkű ifjúnak képét itt nem találám. Ő idővel második atyja fogott volna lenni.

A kincs fidei commissumként megyen által a cancellarius egyetlen fiára, Ferencre, egy itt a piacon álló roppant és ékes ház jövedelmeivel, honnan a bibliothecarius fizethessék, s a könyvek szaporíthatassanak.

Sipos Pálnál

Tordoson, Bábolna és Szászváros között, Patakon physicát, tanított professor, most itt predikátoroskodó Sipos Pál barátunkhoz térénk be. A hely a szász földhöz tartozik, de lakosai oláhnyelvűek s a szász helyeken gyakorlott szokás szerint a predikátornak dézsmáznak, ki itt a reformátusok felekezetének tagja, de a luth. capitulum alatt áll. E felekezetnek az egész Erdélyben nincs gazdagabb predikátorsága, sem kevesebb terhű, mert az ecclesiát hét háznép teszi, kik magyarnyelvű templomi szolgálatjaik által tartóztatnak a nyelv felejtésétől. Sipos ezek közt él, ezek közt szolgál. De minthogy ezeknek nincs szükségök sokra, s a mire szükségök van, a szászvárosi togatusoktól is megkapják, ezekkel tartat predikációkat, s inkább ezeket oktatja mint a lakosokat.

Sipos áthivatá magához báró Naláczy Istvánt s némely barátit Szászvárosról, s ezek közt a szászvárosi collégiumnak két tagját, ponori Thewrewk József és Lészai Dániel urakat; ez most már orvos-doctor, amaz magyar és erdélyországi felküldött ügyész, ki a mostani kornak, s a későbbnek még inkább a maga Magyar-Pantheonjával meg nem becsülhető kincset ada. Ezek ebéd után mindjárt menének, de Naláczy velünk maradt, s így a nap tanulás és kacagások közt mula el. Mert a ki a kifogyhatatlan elmességű és sok olvasású Naláczyval van, az együtt teszi a kettőt. A fész és pőf neki nem dolga, s dévajkodásaival nyer, és nem vesz.

Más nap Sipos és én nála mulatánk, s ismét örömré és haszonra. – Naláczy, a mint felkelénk a vacsorától, vetkezni kezdé, minden szó nélkül, befordula a fal felé, s elkezdé a harsogást. Mi tehát átmenénk a szomszéd szobába. Sipos ellágyula. Töltsd álmatlanul kedvemért az éjjelt, úgymond; ki tudja, mikor leszünk együtt. Így egész éjjel nem hunyánk be szemünket. – Naláczy reggel felé átkiálta hozzánk: «Non amo eruditum pr–smum.» Mi sokáig kacagánk a szót, de ő már ismét hortyogott.

Siposnak három szerelme volt: a metaphysicázás, a mathe-
zis, s a classicusok. Kant vala bálványa, s ennek tanításait a
Róma nyelvén dolgozta fel, s levelekben küldözgeté meg nekem,
fejzetenként. Engemet gyönyörködtetett a dolog, s még inkább
a nyelv. Kértem, hogy a munkát adja ki, s minthogy ő nem írt
olvashatólag, s Erdély még bibásb ortographiával mint mi szok-
tunk, magam másoltam le azt neki. Sipos a munkát átadá a censor-
nak. Az úgy hitte, hogy az nem az ő, hanem a vallás emberei meze-
jére tartozik; Kenderesi látni akará, elborzadt tőle, s Sipos közt
és a consiliárius közt elkezdődék keserűségek nélkül az ellenezés.
A munka a vallás férfiai ítéletök alá mene. Ezek rá azt jegyzék
meg, hogy a munka igen jó, de nem jól egyezik a normával
így megjelenését nem engedhetik: megengednék, ha világi
emberek volnának. Sipost inkább bántá a kérés megtagadása,
mintha a jég egész esztendei jövedelmét elverte volna.

Midőn azt a fejezetét vevém, melyben a metaphysicai sza-
badság fordul elő, azt kérdém magamtól, ha ezt a sovány dolgot
s azt a badar beszédet tudnám-e magyarban úgy adni, hogy
olvasható legyen? – Egy prologust elébe, még pedig dévajkodás
hangján, s végébe egy epilogust, hogy a sötét tárgy elevenséget
kapjon, mondám magamban s egy-két nap alatt a munka készen
állott. Sipos tudta, mennyire szeretem őt, tudta mely örömmel
vettem ezeket az ő dolgozásait; és még is egészen le vala verve
ártatlan játékom által. Azt szenvedte a mit a szerelmes ifjú,
midőn lánykájából, bár barátjai, tréfát üznek.

De Sipos nincs többé. Egy veszedelmes inhideg kikapá
barátjai közül. Szül. Enyeden 1759, októb. 16-án; meghalt
Szászvároson 1816. szept. 15-én. Még iskoláiban elméssége, szor-
galma, jámborsága, s csinos deáksága által figyelmet vona
magára, s előbb a koronaőr Telekinél nevelte ennek József fiát,
majd a cancelláriusét Ferencet. Onnan előbb szászvárosi rector
professor leve, 1805. óta pedig 1810-ig pataki. Midőn hozzánk
jött, szelidséget, gyengesége érzésének vevénk; nem hiheténk,
hogy Erdélyből, hogy Szászvárosról jó jöhessen; de most a
collégium előljárói vele mondhatnának egy halotti-beszédet, s
rágalmazói elnémultak. Sipos az új philosophiából beszéle, s a
kacaj ismét elkezdődött: de Sipos most egy epigrammát írt
1810-ben. *Austriacae strabant acies* – –, s a kacaj tiszteletté,
csudálássá vált. Sipos játszék vele. E játékban nem vala annyi
boszú mint a nyugalomban nemesség? Mert a bántást a bölcs
is érzi. – Úgy hala meg mint Newton és Kant, – szerelem
nélkül. Mathematicai tudományai felől világosan szólnak

göttingi prof. Kästnernek s berlini astronomus Bodenak levelei, melyek közül egyet-kettőt az én autpgraphiai gyűjteményem bír; a philosophiaiakról pedig két munkája kéziratban, mely a kolozsvári collégium bibliothecájában van letéve.

Erdély érzi mit veszte a szeretetreméltó férfiban, s sokáig nem fogja felejteti.

Az oláhokról

Az oláh alatt, a hol én lakom, rabláshoz, gyilkolásokhoz szokott népet képzelünk; s ámbár magamat, az igen ijedősek közé számlálni nem igen merném: kénytelen vagyok vallomást tenni, elindulásomkor engem is megkörményekezze a félelem, hogy utamban érhetne szerencsétlenség. E félelemben megerősíte a mit már mondtam, hogy az oláh kocsit látván, ugrik szekere-ről, s félre veri ökreit; mert a szolgálai rettegés, és a vadság érintik egymást. Most itt oly bátran járok mint Bécs és Buda közt. Jók és nem jók mindenhol vannak, s nagy szerencséjére az emberiségnek, a magyar, a tót, az oláh végre is ember, [és – ha a szót nem vennéd keresetnek – kimondanám, hogy Epaminondást és Pindárt Théba szülé, s hány gonoszt, hány undokat Athén.] A kikkel Dédácson az 1785-ki történetekről beszélék, annyi példáját hozák fel a hűségnek, melyet az iszonyú időben sok oláh bizonyíta ura iránt, hogy többet senkitől mástól várni nem lehet. Bájának szüleit egyik oláh embere tudósítá mi fogna történni másnap, s ál úton vezeté ki a bizonyos veszélyből, és midőn a zaj elmúlt, elásva tartott pénzőket, ezüstüket, kezükre juttatá, s csorbulás nélkül.

Az oláh vad, mert teljes elhagyatásban neveledik, s nem lát idegen példát. Vallásos ismeretei abban állanak, hogy a kihirdetett ünnepet munkátlanságban kell eltölteni, s böjtöt megszegni nagy vétek, [pedig ő kétszáz és harmincnyolc napot böjtöl esztendőn által.] Ez maga is segéli romlottságát, mert éhen és henyén csapszéket keres, s koplalását pálinka által enyhítgeti, hol a csompolya dongása mellett megszállja az az emlék, hogy ő római maradék. Ilyenkor kedve jó megbizonyítani, hogy ereiben bajnoki vér lötyög, s nem lelvén ellent, kivej. megvívhasson, agyba főbe veri társát, vagy általa agyba főbe veretik, és mivel a dicsőség nyoszolyáján nem halhata meg, fél holtan, s egészen részegen, elterül a csapszék előtt. [Szegény, szegény nép! És mégis hány nem hiszi, hogy az van jól, ha nem értjük mit mondaz ész!]

Félnap utazván Erdélynek némely tájain, három négy

akasztót is találánk [– az Erdély juristái azt törvényfának hívják –] de még is csak üresen, és sehol nem másként mint üresen. Meghiszem, hogy ezeknek felállítását fontos okok tanács-lák: annyi azonban való, hogy az olyan látása az utazóban szomorú gondolatokat támaszt. Az oktatás nélkül maradt vagy gonosz ember, nem lehet fenyték nélkül, mint a kiskorú gyermekek, kik körül a vesszőt az apostol is hasznos szernek tekinti; de a mely háznál minden szögben vesszőt látunk, és még is rosz gyermekeket, ott legalább nem jól van a dolog. [A mindig suhogtatott vessző a rosz gyermeket még roszabbá teszi.]

Látni akarám a hely papját. Sógorom ebédre hívá, de nem jött. [Annak érzése, hogy ő kicsiny – mely nem emberhez illő érzés! – el nem fogadtatá a hívást.] Így magunk menénk el hozzá. Általkötött hosszú ingében, nadrág nélkül, bocskorban, csak az által tetszheték egyébnak mint a minek ötöt nézhetém, hogy szakálacskája kezde nőni, s fejét oly kalap födözé, mely a két füle felett vala felkötve. Szilvásában jára minden dolog nélkül. Bibliothékája két ritualéból áll, s oláh nyelven kívül mást nem ért.

Midön Sipos a maga előjárói által tordosi predikátorságába bevezetteték, megjelent nála a helybeli oláh pap is. Félénken közelíte felé, s mint földes urának megakará csókolni kezét. A lelkes férfi úgy hitte volt, hogy a pap jobbát csak baráti illetés s megszorítás végett kívánja, s alig kapa időt azt elrán-tani, s a papot mint paptársát megcsókolá. A szegény ember majd lerogya ijedtében.

Istentiszteleten Tordán.

Még nem ütötte vala el a kilencet, midön Tordára beértem, s vasárnap lévén, kedvem jöve megjelenni az unitáriusok isteni tiszteletén. Kértem tehát predik. Barabás Sámuel urat, engedné, hogy hallgatója legyek, s hogy székében foghassak helyt. Az utolsót a tiszteletreméltó ember örömmel teljesíté, de nem az elsőt, mert most egy gyűjtögetés végett Kolozsvárról kiküldött deáknak kelle papolni.

Ha nem tudám vala, mely felekezet templomába vezette-tém, azt fogtam volna hihetni, hogy az enyéim közt vagyok. A férfiak belépvén székeikbe, állva maradnak, szemök eleibe tartják kalapjokat, ahogy azt a németországiak is cselekszik. Egyedül a szép nemnek van az a szabadsága, hogy befordulván székeikbe, mindjárt leülhessenek, s úgy hajlanak elő, elmondani

rövid felkiáltásokat. A két vallás különben is hasonlít egymáshoz, s gyakran történik, hogy az unitáriusok templomaikban reformatus predikátor tart tanítást.

Énekes könyvek a szenci Molnár Albert által fordított zsolnárok és az ezeknek elikbe nyomtatott dicséretnek, ugyanazon melódiával.

Végre a togátus a maga rövid fekete dolmányában, fekete zsinóróvével, melyhez sarkát verő, fekete báránnyal prémzett, sötétkék mentét veve palást gyanánt, fellépe a cathedraba, s valamit monda, melyből kivehetém, hogy az aratás idejéhez képest a munkásság felől fogja tartani tanítását. Ezt nyomban a könyörgés követte. Akkor felolvastá a szent leckét, s hozzá fogá predikációjához. Az collegiomasan vala felcifrázva a zsidó, görög, római bölcseneknek, királyoknak, hadivezéreknél neveikkel, s csakhamar látám, hogy kár nélkül távozhatom el gondolatimmal. Bántam, hogy predik. Gyöngyösi urat nem kísérem inkább templomába. Nem lévén itt ezek szerint semmi dolgom, végig repdestetem szememet, a mennyre nem tiltotta az illendőség, a férfiak és asszonyok soraikon, kik itt is mint nálunk, egymástól elválasztva ültek, igen erős hangon énekeltek, s nem kevesen unalmokban szunyadoztak, s fejeiket hullogaták. Elnézém mind a két nem arcát, öltözetét; de itt sem arc, sem növés, sem tartat, sem öltözet, amit a szem látni vágyhatott volna; a férfiak mind mesterember képűek; a test gondjai előlék az isteni szikra munkáinak nyomát; asszonyok és lányok, mint amilyeket úton útfélen látni.

Már magamba kellett volna huzódnom, midőn a predikáció elején egy még igen fiatal leány az ajtón belépe, s jobbra a fal mellett álló székre helyt fogott. Fehér csinos öltözte, két rend falbalával, s vállán a nagy megyszín kendő, jó sorsú szülék gyermekének mutatá. Sötét haja, kétfelé osztva homlokán, csinosan, de nem nagy gonddal vala készítve, s azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kigyóinak mond, a tekercest nagy fésű akasztá a felsőbb hajhoz. Kezében lebecsátott selyem nappaizst hozott. Belépvén a székre, leült; érzé, hogy öltözte nem aszerint foly alá rajta, mint akarná, hátra csapá azt bal combja mögé, mely a székből eléggé kittint, hogy azon a festő sem hagyott volna igazítani. Végre felemelkedik, maga elébe nézett, még egyszer, megigazítá patyolatját, s elmerülve üle ott lelke teljes nyugalomban. Olykor körülvivé fekete, hosszú pillás szemeit a templom népén, egyszer kétszer felnéze a deákra is, de lelke semmiben részt nem vett, amit magában lele, őt inkább

érdeklé mint minden egyéb. Elöttem vala sir Josbua Reynolds-nak Bause által rézbe metszett kis csintalana (la petite Rusée), s azt mondám magamnak, hogy Goethe ily teremtések körül voná le azt a bájos képet, melyet aztán a Testvérekben Mariskává, Egmontban Klárikává, Meisterben az ellentállhatatlan Mignonná feldolgozott. A templomban nem vala senki, ki megsejtse, hogy szemeim a szép ártatlanon lebegtek; ki érthette volna itt, hogy az az ősz ember csak festői szemmel nézé a gyönyörű, a gondokat még most nem ismerő teremtést? Irigylém Socinnak és az oly ifjaknak, a melyeket itt láték, ezt az ő tanítványkáját.

Vége vala a tanításnak, s a deák már le akara szállani a papolóból, midőn még megállá, s buzdítást teve híveihez, hogy egy Luther-templom felsegélésére adakozzanak. Alig mertem füleimnek hinni, s kérdést tevék predikátor úrnál, mint szedetik itt idegen felekezet számára segély. Erdélyben a templomot építeni akaró, de erre magát elégtelennek érző gyülekezet bejelenti szükségét a kormányzéknel, és ha ott engedelmet nyer a segélygyűjtésre, bár melyik felekezethez tartozzék, az kihirdettetik az országnak minden religióbéli templomaiban, s ennek tudása érdemlé, hogy életemnek két óráját itt minden haszon és minden öröm nélkül elvesztém.

Mely irigylést érdemlő szerencse juta nekem, hogy Erdélyt láthatám, és hogy így láthatám! Hálával telik el szívem irántatok, kiknek oly szép örömeket köszönhetek, s leginkább ti irántatok, andrásfalvi és zsigódi barátnéim és barátim s teirántad nemeslelkű Cserei! Majd ha átlépek Gencs és Nagy-Károly közt a határon, visszatekintek az elhagyott dombok felé s áldást könyörgök az annyi jó és nagy fiak, az annyi jó és nagy leányok szülőföldjére.

Jó föld! tiszták és nem tiszták mindenhol vagynak, nálunk mint nálatok s nálatok mint nálunk. De te valóban nem vagy úgy elromolva mint mi. E vallással térek el innen, s ezt mondom majd azoknak, kik ide jönnek, hogy meglássanak, s reménylem, hiszem, amit én érzék, érzeni ők is fogják.